

Norra Solberga Socken

Arbetsmaterial att använda vid fördjupning av film.

Visa filmen Norra Solberga Socken för klassen.

Länk till filmen hittar du i mailutskick tillsammans med denna handledning eller på www.solbergahembygd.se.

Fakta till dig som pedagog att använda vid fördjupning:

Forntid

4000 år f. Kr. kom de första stenåldersmänniskorna till vår bygd. Det har hittats ett femtiotal stenverktyg från yngre stenåldern (3000-2000 f. Kr.). Majoriteten av dem har hittats längs med Svartån.

Från bronsåldern finns ett trettiotal gravrösen. I Glömminge finns fem rösen och i Gullarp tre stycken bägge med namnet "Kungsgravarna". (Kanske bodde det kungar på var sin sida om svartån?) Varje röse är i regel en grav.

Från järnåldern finns ett femtiotal gravar. De är plattare och mindre välvda än bronsåldersgravarna. Det finns gravar från den här tiden i Vässleda och Snarebo exempelvis. Detta är platser nära Boån.

Senare tillkom även domarringar och treuddar. Exempel på dessa finns i Kongseryd. På Vittingsberget (Älmeshult) finns resterna av en fornborg från omkring 500 e. Kr. Troligtvis tjänade den som tillflyktsort i orostider. Bygdens befolkning tog med sig djur och mat och annat av värde och gömde sig här när rövare och andra som vill härja och stjäla kom till bygden.

1600-talet

Under 1600-talet etablerar sig adel i vår socken. Exempelvis adelsdamen Estrid af Uggle som bodde på gården Stumperyd utanför Solberga i 35 år. Hon ägde flera gårdar i socknen och drev dem själv. Hennes man dog tidigt i kriget mot Danmark 1644. Gården ärvde hon från sin mor. Hon hade allt från tjänstefolk till trädgårdsmästare och dagsverkskyldiga bönder som arbetade under henne. Kvar efter henne finns predikstolen i Norra Solberga gamla kyrka. Den är dekorerad med hennes släktvapen, hennes initialer och året 1665.

En annan stor adelssläkt var Dachsberg. De ägde också stora delar av bygden. David Daschberg var inte så omtyckt i bygden eftersom han tog bort brudstolen i kyrkan och satte dit en stol åt sig själv. (Brudstol - en dekorerad bänk för brudparet att sitta på under vigseln). Han skänkte dock en kyrkklocka till kyrkan ett par år senare.

Under 1600-talet utkämpades många krig som krävde många människors deltagande och död. Oftast var det bondsöner som skickades iväg i kriget men även adelsmän i form av officerare. Men det innebar att det inte fanns så många kvar hemma att sköta gårdarna och matproduktionen. Detta hamnade på kvinnor, barn, gamla och sjuka. 1630 kom varningssignaler om att både Branteberg och Gullarp var fördärvade av att det saknades folk. Ett exempel som visar på de stora dödstalen i krig under den här tiden är kriget 1645 mot Danmark. 27 sockenbor deltar och av dessa dödas eller skadas mycket svårt 15 stycken. Eller i slaget vid Lund i slutet av 1600-talet när Per i Älmeshult, Anders i Branteberg, Patrik i Packarp, Nils i Påskarp och Anders i Vässleda drar ut i strid och endast Patrik överlever.

Annebergs tändsticksfabrik 1866 - 1934

August Kullberg påbörjade sitt fabriksbygge 1866.

Många anställdes på fabriken och flera arbetade även hemifrån med att klistra ihop askarna till tändstickorna. För att göra klister fick de fattiga familjerna hämta mjöl på fabriken, detta användes även till mat. Vilket fabriköerna upptäckte. De tillsatte då gift i mjölet så att inte arbetarna längre kunde äta det. Vilket de sparade pengar på.

Det var långa dagar på fabriken. Arbetstid 06.00 - 19.00. Det ringde en klocka högt i Anneberg på morgonen. Då skulle arbetarna inställa sig. En stund senare ringde det igen, de som inte var på plats då hade inte självklart en anställning kvar.

Barn arbetade också på fabriken. Även efter att barnarbete förbjöds i slutet av 1800-talet. De ansågs ha bra små händer som lämpade sig för att pilla med tändstickorna. Hur de gjorde för att undgå att dömas för barnarbete ser ni här nedan i citatet.

“ - Mamma var 6 år när hon började arbeta på fabriken. Hon plockade tändstickor. Några timmar om dagen fick hon gå till skolan vid kyrkan (Norra Solberga kyrka), sedan fick hon gå tillbaka till fabriken. När chefer och inspektörer kom fick barnen gömma sig under kvinnornas kjolar.” Kajsa Roth 2002.

Fosfor var lättantändligt. Du behövde inget plån för att tända tändstickan, utan drog den bara emot något. Fosfor orsakade flera bränder och var mycket giftigt. Arbetarna hade inget skydd och många blev sjuka i fosfornekros (käkbensbrand) vilket orsakade svåra lidanden. 1901 förbjöds försäljning i Sverige av fosfortändstickor men de fick fortsatt tillverkas. I Anneberg fortsatte tillverkningen till

1911. När de grävde i jorden vid fabriken 1973 så kom det upp flera mindre partiklar av fosfor och när dessa små gula klumpar kom i kontakt med syret i luften så antände de.

Arbetarna bodde i arbetarbostäder, med små lägenheter och gemensamt utedass. Senare kom "Egnahems" eran och då byggdes de hus som ligger nedanför skolan mellan Järnvägsgatan och Ormarydsvägen. Ni kan se att det är äldre hus genom att titta på dem och jämföra med lägenhetshusen vid affären, som byggdes på 1960-talet. Jämför gärna dessa och undersök skillnaderna. Vad gör att vi kan se när hus är byggda? Varför?

Vid Annebergs tändsticksfabrik startade produktion av säkerhetständstickor under 1870-talet. Dessa kunde enbart tändas mot askens plån. Dessa var fabriken specialitet som fick många internationella utmärkelser. De gick mestadels på export eftersom de fungerade ypperligt i tropiska länder med hög luftfuktighet. Detta tros bero på att fabriken använde en äldre och långsammare torkmetod. Askarna som gick på export kläddes med exotiska etiketter med text på främmande språk.

C.O Löwenadler var disponent från början av 1900-talet fram till sin död 1926. Han var engagerad i hälsofrågor och satt med i Sveriges olympiska kommitté. Inför OS i Stockholm 1912 provade kommittén ut vilken typ av underlag som skulle användas på löparbanorna genom att testa olika varianter på löparbanorna i Anneberg. Men redan 1901 arrangerade Löwenadler idrottslekar för fabriken ungdomar och han startade samma år Annebergs Allmänna Idrottsklubb. Löwenadler ordnade med en förstklassig idrottsplats mitt i samhället. Den ansågs vara Smålands bästa idrottsanläggning vid den här tiden. Löwenadler blev även ordförande i Smålands idrottsförbund och flera tävlingar arrangerades i Anneberg. 1905 tävlade de i dykning, tävlingen vanns av en Annebergare som lyckades hålla sig under vattnet i 44 sekunder. 1910 arrangerades SM i tiokamp i Anneberg. På en av bilderna i filmen kan ni se hur idrottsplatsen såg ut omkring 1910.

1916, under andra världskriget, plöjdes anläggningen upp för att bli potatisåker. Enligt vissa för att det rådde hungersnöd, enligt andra för att arbetarna strejkade och Löwenadler blev arg på dem. Kanske var det en kombination.

När tändsticksfabriken stängdes blev 400 personer arbetslösa.

Ivar Kreuger/Kreugerkraschen

Ivar Kreuger gav sig in i tändsticksindustrin redan 1913. På hans initiativ bildades "International Match Corporation." Han omsatte enorma belopp inom tändsticksindustrin. Men i Sverige är han känd som "tändstickskungen" och i USA som "The world's greatest swindler" (Historiens största svindlare.) Kreuger hittades död i Paris 12 mars 1932. Den officiella teorin är självmord.

Kreugerkraschen betecknar Kreugerkoncernens ekonomiska sammanbrott och konkurs 1932 och den ekonomiska kris som därmed följde. Hans företag hade enorma lånebelopp och han försökte lösa lånen med nya lån. Något som inte gick. Kraschen sammanföll med "den stora depressionen", vilket inte underlättade och vilket kanske också bidrog till den. Det Svenska Tändsticksaktiebolaget (STAB) återhämtade sig inom några år men återkom aldrig med produktion i Anneberg. STAB finns fortfarande men nu vid namn Swedish Match.

Arbetarrätt

Under slutet av 1800-talet hade inte alla medborgare i Sverige rösträtt. På ett möte på 1890-talet bestämde arbetarna i Anneberg att även de utan rösträtt skulle ha rätt att yttra sig.

De bjöd även in politiska talare som talade för arbetarnas rättigheter liksom kvinnlig rösträtt.

Flera strejker ägde rum och de flesta avslutades fort genom dialog med fabriksledningen.

Ett exempel finns från 1888 då fabriken tänkte sänka lönen från 25 öre/1000 askar till 21 öre. Askfyllarna var kvinnor. Kvinnorna utsåg en representant och hon gick till kontoret för att förhandla men hon blev avvisad och avskedad. Då lämnade omedelbart alla arbetare sitt arbete och alla samlades utanför fabriken på "släta plan". De utsåg en representant som gick till kontoret. De begärde förhandling och vann. Lönen sänktes inte och kvinnan fick behålla sitt jobb.

Den 1/10 1881 bildades Annebergs Arbetares Besparingsfond. Troligen den enda i sitt slag. Fonden hade i uppgift att hjälpa sjuka, "de som kom i nöd". Den skulle också "bedriva bildning" och ansvara för trevnad och nöjen i samhället. Samt ge lån till de som vill bygga eller till andra nyttiga ändamål. Om någon sökte ett större lån hölls allmänt sammanträde.

Genom fonden startades Annebergs första bibliotek. Det köptes in ett bokskåp. Det skulle innehålla kristna böcker, kulturella och allmännyttiga böcker. Samt tidningar som fonden prenumererade på. (Detta bokskåp står numera att beskåda på vårt bibliotek i Anneberg). Fonden byggde badhus och Folkets hus. 1902 tändes det första gatlyset som fonden finansierat. 1918 ordnades en kurs i att laga sina skor. Materialet till kursen och lärare stod fonden för.

Efter att tändsticksfabriken lagts ner utgick medel till änkor vars makar varit anställda på fabriken innan 1916. 1978 betalades de sista pengarna ut till änkor. Därefter upphörde den att finnas.

Epidemisjukhuset

Den 10/1 1890 hotade influensa att stänga fabriken eftersom 60 av de 300 anställda var sjuka.

15/8 1899 bryter difteri ut på folkskolan i Anneberg all undervisning ställs in men ingen dör. Utbrottet pågår minst ett år.

Vintern 1909 bryter scharlakansfeber ut i bygden, framåt sommaren har många insjuknat och skolan stängs. Dessutom förbjuds sammankomster och folksamlingar. Arbetarnas samlingsal "51:an" får fungera som sjukstuga. Nu tillsätts en kommitté som ska ordna med ett epidemisjukhus. I september ligger 19 barn sjuka och ett ytterligare har drabbats av difteri. Difterin har återkommit. Efter 2 veckor har antalet sjuka som vårdas på "51:an" gått upp till 25 stycken. Kostnaderna blev stora för orten. Bygget av sjukhus snabbas på. Det ska byggas ett epidemisjukhus med 16 sängplatser, fördelat i två sjuksalar i två våningar. Dessutom ska det finnas kök och badrum. Samt bostad för en sjuksyster, hon skall utöver bostad och ved få 1 krona/dag och fri kost vid tjänstgöring. Bygget kostade 6000 kronor och stod klart 1/9 1911. 1919 lades sjukhuset ner och kommunen gjorde om huset till bostäder för fattiga familjer.

Silkesfabriken Astra

Tillverkade strumbyxor, dam- och flickklänningar samt herrskjortor 1936 - 1953. Allt tillverkades i charmeuse och perlon genom något som liknade stickning. Garnet importerades från Tyskland. Den här framställningen var den första av sitt slag i Sverige. Som mest arbetade här 135 personer, mestadels kvinnor.

Verksamheten togs över under 50-talet av ett företag som hette Libo och de tillverkade skjortor.

Svenska Vaxduks AB och tapetfabrik

1936-2001.

Tillverkningen av vaxduk utvecklades snabbt och erbjöd många olika mönster.

Redan innan andra världskriget täckte fabriken 75% av marknadens behov. Under kriget var det svårt att få tag i råvaror vilket gjorde att de satsade på att tillverka hyllpapper - "Annehyll" blev populär och fanns kvar i produktion ända in på 60-talet. PVC kom till under 40-talet och togs snabbt till Anneberg. 1949 stod en toppmodern industri för PVC-vaxduk klar. "Anneplast" var mer slitstark än traditionella vaxdukar där linolja var grunden. Utöver vaxduk tillverkades det konstläder som skickades till fabriker som tillverkade resväskor, cykelsadlar, bilklädsel och regnkappor mm. På 50-talet utvecklades hyllpappret till "Anne-peter" en tapet som enkelt kunde rengöras. Men marknaden var inte redo så tillverkningen lades ner. Till vaxdukarna anlätades kända mönstergivare vilket bidrog till populariteten. Under 60-talet satsades åter på tapet. Vaxduksproduktionen lades ner och "wall-rit" den fukttålga tapeten tog över. Tapetfabriken ändrade både namn och ägare många gånger men drevs i Anneberg fram till nedläggningen i början av 2000-talet.

Järnvägen

Anneberg-Ormaryd Järnväg AOJ 1907-1936.

Vagnarna från AOJ finns att åka med i på muséijärnvägen i Mariefred. Gamla järnvägen kan du gå på hela vägen mellan Ormaryd och Anneberg med stopp i Bokskogen. Förr åkte man tåg till bokskogen och hade olika fester där. Skämtsamt sades det att AOJ var en förkortning av "Alldeles Oduglig Järnväg." Ångloken drevs med stenkol men under perioder när det var svårt att få tag i det som under första världskriget, eldades med tallkottar istället och träavfall från tändsticksfabriken. Det orsakade gnistor som i sin tur orsakade bränder längs med tågsträckan. Därför fick någon cykla dressin efter varje tåg för att kontrollera så att det inte hade börjat brinna någonstans.

Kvarnar

På Småländska höglandet finns många vattendrag. Det fanns kvarnar av olika storlekar lite varstans. Redan på medeltiden fanns det flera kvarnar igång i vår bygd. De ersatte människo- och djurkraft. I takt med att allt mer jord odlades, för att ge allt fler människor mat behövdes fler kvarnar. Vatten drev både kvarnar, sågar och smedjor. Eftersom kvarnarna gick bra var de tvungna att betala skatt till kungen och därför finns en ganska bra kartläggning av antalet kvarnar bakåt i historien. Enligt dessa dokument fanns exempelvis år 1697 omkring ett trettiotal kvarnar som användes till att mala mjöl bara i vår socken.

Skola

I Norra Solberga socken var vi tidiga med att ordna med undervisning. Redan 1786 startades en "barnkassa" i församlingen för att kunna köpa böcker åt de barn vars familjer inte hade råd. Denna kassa var fortfarande i bruk 1942.

1788 anställdes en lärare i församlingen, men undervisningen var inte obligatorisk. Socknens prost och ledande män såg till att det startades en sockenskola för ALLA barn 1818. Först fick klockaren vara lärare men från 1826 anställdes en lärare. Alla barn som ville fick gå i skolan mot en betalning om 8 skilling/vecka.

1833 infördes växelundervisning. Det innebar att de duktigaste eleverna i respektive ämne undervisade de andra eleverna i smågrupper. Läraren gick mellan grupperna och höll i vissa pass. Denna metod användes i ca 30 år i socknen. Det var en billig metod då det endast behövdes en lärare till grupper omkring 700 barn. En metod som kom från England. I vår socken var elevantalet aldrig över 100.

1842 anslöt sig kommunen till folkskolestadgan. Skolan låg nu vid kyrkan. Men läraren befann sig växelvis på olika platser i socknen.

1858 anställdes en till lärare och två småskolelärarinnor. Eleverna skulle gå terminsvis istället med lov. Alla i socknen var tvungna att betala en viss summa årligen till skolan för att bekosta lärarna.

1879 infördes slöjd som ämne för flickorna.

1888 öppnades skolan i Anneberg. Eleverna gick varannan dag.

1891 öppnades skola i Solberga med eftersom det blivit ett samhälle här.

1903 startades fortsättningsskola i Anneberg.

1909 lämnades det in en motion om att även pojkar skulle få läsa slöjd. Men den motionen avslogs.

1922 hade alla socknens skolor infört heltidsläsning, alltså skola varje dag. Det låg några småskolor utspridda i socknen för att inte barnen skulle behöva gå för långt. På 1940-talet fick flickor gå i skolan 20 timmar mer än pojkarna för att de också läste hemkunskap.

1936 fick även pojkar läsa slöjd.

1923 fick Anneberg sitt första skolbibliotek.

Från 1914 var allt skolmaterial och slöjdmaterial gratis i socknens skolor.

1927 fick Ormaryd skola

1934 fick Annebergs skola gymnastiksal. Innan dess utövades gymnastik utomhus eller i hallen.

På 1930-talet samlades pengar in så att varje skolsal i socknen fick en orgel.

1931 infördes fri tandvård i skolan och 1937 fri läkarundersökning av barnen i årskurs 1 och 4.

1938 infördes skolbad. En gång/månad tvagades, bastades och duschades barnen på Annebergs- och Solbergas badhus. (Tänk på att det inte fanns badrum i de flesta hem vid den här tiden. Ofta gemensamma utedass för flera hushåll. Badhusen var till för att kunna tvätta av sig. Det var inte simbassänger som vi har idag utan massor av badkar.)

Med detta märkte de en tydlig fysisk förbättring som ledde till bättre skolarbete. Tre till fyra klena sockenbarn skickades varje år på koloni med hjälp av Norra Solberga Majblommeförening.

Skolan låg alltså först vid Norra Solberga kyrka. Samt flera småskolor utspridda i kommunen som i Muntarp och Ranglaryd. När den första skolan byggdes i Anneberg så låg denna där Björkliden ligger idag. Senare hamnade den där skolan ligger idag. Det äldsta huset är det där slöjdsalarna ligger idag.

Kommun

Norra Solberga landskommun bildades 1/1 1863 då Sverige delades in i 2400 landskommuner.

Vid kommunreformen 1952 slogs Flisby och Norra Solbergas kommuner samman till Solberga Landskommun.

Vid kommunreformen 1971 blev Solberga kommun upptagen i Nässjö kommun.

På Norra Solberga Hembygdsförenings hemsida finns mer att läsa om vår bygd. På biblioteket i Anneberg finns även flera böcker att låna.

Frågor att diskutera

- Varför ligger gamla gravar från forntiden i närhet av åar? Varför hittas de flesta fynd från forntiden längs med vattendrag?
- Sjukvård nu och då? Skillnader likheter?
- Arbetares rättigheter och barns rättigheter. Då och nu och i världen. Miljö och gifter - hur ser det ut i andra delar av världen idag? Hur produceras dina kläder och prylar som du använder hemma?
- Fundera kring skola. Vad är bra med skolan idag? Var det bättre förr? Att bara de som kan betala får gå i skolan eller att du bara får läsa vissa ämnen om du är flicka eller pojke är det bra eller dåligt? Varför får vi mat i skolan?
- Industrialismen - vad var det? Vad har den bidragit till?
- Fördjupa er i Kreugerkraschen och depressionen på 1930-talet.
- **Föreningsliv.** Sverige är uppbyggt av föreningar. Inte en enda fritidsaktivitet i stort sett kan du ägna dig åt utan att en förening erbjuder den möjligheten. Föreningar kämpar idag med ledare och medlemmar och därför är det viktigt att alla får veta hur det fungerar.
Medlemmarna i en förening bekostar gemensamt med sin medlemsavgift material och lokal för utövandet. Allt från att klippa fotbollsplanen till att köpa in smink till teaterföreställningen. Ledare får i regel inte betalt för att träna och arrangera aktiviteter och tävlingar. Det är ledare på elitnivå som kan tjäna pengar och ha sitt ledarskap som jobb.
Vad är ideellt arbete?
Jo, vi gör saker tillsammans för varandra för att vi tillsammans ska få uppleva saker, träna och ha kul.
Prata i klassen om hur demokrati fungerar både på nationell och lokal nivå. Föreningar drivs demokratiskt. Alla medlemmar kan vara med och bestämma. På årsmöten väljer medlemmarna vilka som ska sitta i styrelser och kommittéer i föreningen. Här kan vem som helst i föreningen kandidera och bli invald. Beslut tas sedan i styrelsen genom röstning om inte ledamöterna är eniga. Föreningen fungerar på precis samma sätt som vår riksdag. Du som medlem kan lämna motioner - förslag till exempel.
I vår bygd finns flera föreningar som har olika intresseområden och arbetar med olika saker. Samhällsföreningarna i Ormaryd, Anneberg, Solberga och Flisby ansvarar tex. för badplatsen på respektive ort och våra gemensamma frågor i samhället. Pilaboparken tar hand om vår fina park och arrangerar

evenemang där. Annebergs GIF, Ormaryds IF, Flisby SK och Solberga GIF sköter idrottsplatserna på respektive ort och aktiviteterna där. I Anneberg även elljusspåret. Hembygdsföreningen sköter hembygdsgården och arrangemang där. Annebergs Frisksportklubb ordnar olika aktiviteter som boule och barngympa. SMAFF är en fiskeförening. Sedan arrangerar ju även kyrkor aktiviteter men de drivs inte som en förening, de har både anställda och ideella som arbetar med deras verksamheter.

- Arrangera ett årsmöte där eleverna får ta fram olika idéer - motioner och motivera hur det ska gå till att förverkliga dem och låt dem få rösta om och tillsätta en styrelse.
- Låt eleverna diskutera och fundera över hur de kan göra en insats för vår bygd/ vårt samhälle. Hur ska de gå till väga för att förverkliga det? Ta gärna kontakt med en förening om ni har bra idéer och förslag. Kanske kan vi hjälpas åt att faktiskt göra dem verkliga!

Att undersöka vidare:

Testa att göra klister med hjälp av mjöl:

Detta behöver du: gryta, visp, mjöl, vatten och salt.

ca 4 delar vatten

1 del vetemjöl

1 tsk salt (tillsätter det för att hindra mjölbaggarna)

Gör så här:

Vispa samman i en gryta och värm upp.

Vispa hela tiden

När det är på väg att börja koka så sänker du värmen och vispar hela tiden.

Låt det sjuda en stund.

Om det blir för tjockt späder du ut med lite mer vatten.

Sjud ca. 5-10 min.

Häll upp i en burk och låt svalna.

Färdigt att användas!

Leta tändsticksetiketter:

Det går att söka på tändsticksetiketter på nätet - se hur många ni kan hitta från Anneberg! Gör ett bildkollage eller ett bildspel tillsammans.

Hur fungerar Vattenkraft och kvarnar?

Se filmer. Besök gärna en kvarn och prata om hur den användes förr. Prata om vattenkraft idag. Bygg egna vattenhjul och placera i en bäck för att se hur vattnet driver hjulet framåt.

Vattenhjul

Material: två stora spikar, hammare, trälim, såg, borr.

Per vattenhjul krävs: åtta bitar plywood cirka 5x8 cm, en stor rund träbit cirka 10 cm lång och 7 cm i diameter, och två plankbitar eller grenklykor.

Såga åtta stycken, cirka en centimeter djupa skåror i den runda träbiten med jämna mellanrum. Från kortsida till kortsida. Spika in en spik i mitten av de bägge kortändarna. Limma fast en plywoodbit i varje skåra, ni kan behöva använda hammaren och försiktigt banka fast dem. Spetsa till de två plankorna eller grenklykorna i ändarna. Borra ett hål i övre änden av plankorna cirka fem centimeter från kanten.

Sätt fast vattenhjulet genom att sticka in spikarna i hålen på plankorna eller lägga spikarna i grenklykorna.

Leta upp ett bra litet vattenfall och placera ert vattenhjul i vattnet. Använd eventuellt hammaren för att slå fast plankorna/grenklykorna i botten.

Nu ska vattnet få hjulet att snurra.

Tips! Om ni inte har tillgång till något bra vattendrag så kan ni testa att leda vatten i hängrännor och på så sätt få hjulet i rullning.

Sammanställt av Linn Austli till filmen om Norra Solberga Socken. 2021.

